

АНТАГОНІСТИЧНИЙ ВИМІР ПОЛІТИЧНОГО СВІТУ: СОЦІАЛЬНО-ФІЛОСОФСЬКИЙ АНАЛІЗ

Статтю присвячено дослідженню феномену політичного через визначення його антагоністичної суті. Автор звертає увагу на основні концепції політичного як антагоністичного, зокрема, на ті, що окреслюють його через протиставлення «друг-ворог». У цьому контексті проаналізовано сутність друга і ворога в їхньому соціально-політичному аспекті.

Ключові слова: *політичний світ, феномен політичного, антагонічне, друг, ворог.*

Соціально-філософське осмислення онтології політичного світу вимагає, в першу чергу зрозуміти суть феномену політичного як такого. Така вимога впливає зокрема із того, що за своєю суттю політичне постає феноменом, яким «просякнута» людська природа. Лео Штраус цілком слушно із цього приводу зазначає: «Політичне, таким чином, не лише можливе, але й також реальне; і не тільки реальне, але також необхідне. Воно необхідне, оскільки дано в людській природі» [7, с. 95].

У наш час можемо почути про кризу політичного, заміну його постполітичним інструментарієм для здійснення квазіполітики. А тому актуальним постає питання вивчення справжніх сутнісних вимірів політичного. Одне із найбільш поширених розумінь феномену політичного в рамках соціальної та політичної філософії пов'язано з визначенням його антагоністичного характеру. Антагоністичне начало сягає онтології політичного світу, фундаментального розриву на істинні та неістинні форми існування політичного як такого.

Сучасний політичний світ окреслюють як простір зникнення антагонізмів, що зумовлено характером консенсуальної політики та умовами постмодерну. Антагонізми (у формі протистояння політичних інтересів, що породжуються в результаті здійснення політики, й соціально-політичних рухів, які вступають між собою в політичну боротьбу) врівноважуються і відповідно усуваються з політичного світу, що унеможлиблює проявлення справжньої суті політичного, являючи всього лиш його постмодерні симулякри. У результаті такої симуляції політичного породжується безпосередня, автоматична ідентифікація. Як стверджує Г. Маркузе, ця нова форма ідентифікації витворюється сьогодні вишуканим, науковим управлінням та організацією. Такий автоматизм ідентифікації нищить «внутрішній» вимір свідомості, яка є основою опозиції status quo та обумовлює критичне мислення над політичними проблемами. Зникнення антагонічності породжує репресивні виміри політичного світу, оскільки розум не здатен цьому протистояти: «...Розум перетворюється в покірність фактам життя і динамічній здатності породжувати більше і більше фактів життя такого виду» [2, с. 15]. При цьому ми маємо пам'ятати про суперечність самого постмодерну. Антидемаркаціонізм (долання меж і дихотомій), що ним породжений, є радше

видимим, аніж справжнім. Особливо це стосується посткомуністичного політичного світу, який можемо окреслити як різновид постмодерної ситуації. Посткомунізм характеризується антагонізмами та конфліктами в політиці, що проявляються, наприклад, у відродженні націоналізмів, зростанні міжнаціональної напруги в багатонаціональних політичних спільнотах чи соціальної напруги як результату економічних та політичних криз. Відтак надзвичайно актуальним є дослідження політичного як антагоністичного, що проявить нам важливий онтологічний вимір політичного світу та окреслить його межі, які нині стають все більш розмитими.

Відповідно до сказаного вище, основною метою дослідження, що представлено в нашій статті, є здійснення соціально-філософського аналізу проблеми окреслення суті феномену політичного через звернення до його антагоністичної природи. Розробка цієї проблематики буде здійснена на основі інтерпретації найбільш значимих концепцій політичного, що постали в рамках сучасної політичної філософії, зокрема в працях Карла Шмітта, Лео Штрауса, Герберта Маркузе, Жака Дериди та ін.

Слід зауважити, що саме осмислення політичного може передбачати концептуальні та аксіологічні антагонізми. По-іншому, конфлікти, суперечності й розриви можуть постати на рівні понять, якими описується політичний світ, а також цінностей, за допомогою яких конституюється його порядок. Такий концептуальний та аксіологічний антагонізм може породжувати конфлікт інтерпретацій феноменів політичного світу. Наприклад, основні поняття політичної філософії, як-то справедливість, рівність, свобода, демократія сприймаються від часів Просвітництва очевидними позитивними цінностями. Тим не менше вони часто не узгоджуються між собою, а навіть конфліктують у межах певних концепцій порядку політичного світу. Цей конфлікт певною мірою складає основу політичного світу.

Британський філософ Адам Свіфт пише таке: «Справедливість, свобода, рівність, демократія, а також інші поняття, які наявні в нормативних міркуваннях про політику, не завжди творять цілісність, і буває так, що вступають між собою у конфлікт» [8, с. 24]. Розуміння цього принципово неприйнятне для політиків, які не можуть зізнатися в обмеженнях власної позиції, але є характерним для політичних філософів. Останні, здійснюючи рефлексію над політичними цінностями, не повинні закладати те, що позитивні цінності виключають конфлікт між собою. Навпаки, згідно із А. Свіфтом, «...ясність мислення найкраще досягнути, пам'ятаючи про різницю між поняттями настільки, наскільки це можливо, і не піддаючись спокусі змішувати їх між собою» [8, с. 25]. Із цього можемо зробити висновок, що антагонічність політичного світу проявляється також на рівні його концептуального осмислення, що пов'язано із схопленням його онтологічних основ.

Найбільш значиму та впливову в рамках сучасної філософії концепцію політичного як антагонічного наведено в праці К. Шмітта «Поняття політичного». Розуміння суті політичного тут має на меті визначити специфічно політичні відносини, категорії та критерії. Тим самим можемо виокремити загальну рису сучасної політичної філософії, а саме, прагнення виокремити політичну сфе-

ру та відділити її від інших сфер людської дії – наприклад, економічної. У цьому виражається суто феноменологічний підхід, який спрямований на схоплення суті політичного через чітке окреслення горизонту власне політичної дії та мислення. К. Шмітт із цього приводу пише: «...Політичне має заключатися у власних граничних розрізненнях, до яких може бути зведено вся у специфічному сенсі політична дія» [3]. Розрізненням, яке чітко виражає суть політичного, згідно з К. Шміттом, є розрізнення друга і ворога.

Даючи характеристику відношенню «друг-ворог», К. Шмітт звертає увагу на його інтенсивність («Сенс розрізнення друга і ворога полягає в тому, щоб позначити вищий ступінь інтенсивності поєднання або розділення, асоціації чи дисоціації» [3]).

Політичні протиставлення, таким чином, – це протиставлення інтенсивні. У цьому плані слід згадати, що в традиціях політичної філософії практично від самого початку політична діяльність людини розумілася як діяльність інтенсивна за своєю суттю. Відповідно до цього можемо стверджувати, що одним із аспектів забезпечення інтенсивності політичного світу є наявність у ньому антагонічності.

Через призму протиставлення «друг-ворог» значної інтенсивності набувають концептуальні та аксіологічні антагонізми, про які ми вже згадували вище і які стосуються філософських інтерпретацій політичних феноменів. Поняття з необхідністю набувають полемічного смислу з передбаченням протилежності конкретних ситуацій та станів політичного світу. Більше того, згідно з К. Шміттом, саме в аспекті антагонізму «друг-ворог» політичні поняття набувають змісту і втрачають його, перетворюючись на пусті абстракції, коли зникають поділи на групи друзів та ворогів.

Зникнення протиставлення «друг-ворог» з політичного світу фактично впроваджує його у стан постполітики. «Світ, в якому була б повністю усунута і зникла б можливість такої [між другом і ворогом – Д. Ш.] боротьби, остаточно умиротворена земна куля, став би світом без розрізнення друга і ворога і внаслідок цього світом без політики» [3]. Із цього власне можемо вивести сучасну критику ліберальної традиції, в якій зокрема проголошується «кінець історії» (Ф. Фукуяма), що пов'язується із подоланням принципових ідеологічних та соціокультурних конфліктів, а також критику втручання в політичну сферу інструментального розуму, який фактично усуває з неї практичний розум, злагоджує конфлікти і тим самим технологізує політику, наслідком чого є спотворення форм політичного світу.

Виходячи з концепції політичного К. Шмітта, можемо окреслити політичний світ як світ співбуття із другом. Це співбуття закладає онтологічні передумови творення політичної спільноти. Разом з тим перед нами постає необхідність пояснення самого феномену дружби в аспекті його соціально-політичного значення, а також окреслення постаті друга, беручи до уваги те, наскільки воно корелюється із окресленням іншого загалом. Задля такого пояснення можемо звернутися до праці Ж. Дериди «Політика дружби». У ній французький мислитель інтерпретує відому фразу, яку Монтень приписує Аристотелеві: «О, мої друзі! Немає вже у світі справжніх друзів». Здійснення аналізу цієї інтерпре-

тації Ж. Дерида, як і загалом філософських рефлексій на тему дружби (зокрема в працях згаданого в цьому контексті Аристотеля), дозволить прояснити, яким чином постать друга проявляється в політичному світі, а також яке вона має значення для окреслення суті політичного через представлення його антагоністичної природи.

На початку «Політики дружби» Ж. Дерида піддає деконструкції власну позицію інтерпретатора, який розмірковує над словами Аристотеля, що дійшли до нас не безпосередньо від давньогрецького мислителя, але за посередництвом Монтеня, гублячись таким чином в анонімності історичного переказу. Здійснює він це через призму категорії відповідальності, пишучи таке: «Починаючи у такий спосіб – цитуючи цитату цитати – можливо, я не несу, як згадував, особистої відповідальності за жодне висловлювання. Можливо, не звернувся до вас у буквальному значенні цього слова. Чи справа дійсно така проста? Чи повністю я не є відповідальним за те, що *сказав*, якщо я не є відповідальним за те, що сказав? Чи я не є відповідальним за той факт, що говорю (за факт того, що заговорив), якщо не вважаюся відповідальним за те, що *кажу*, за зміст того, що кажу, і що фактично лише процитував?» [6, с. 46]. Ці рефлексії Ж. Дерида стосуються проблеми автономії дослідника, який здійснює інтерпретацію і разом з тим змушує нас провести історико-філософську реконструкцію поглядів Аристотеля на дружбу, у нашому випадку, в аспекті її соціально-політичного значення.

Феномен дружби осмислюється Аристотелем в «Нікомаховій етиці». Дружба пов'язується із поняттям блага. Бути друзями, згідно із давньогрецьким філософом, означає бажати одне одному блага, причому робити це явним. У цьому вже можемо вбачати можливість визначення соціального та політичного наслідків дружби, вона може бути потрактована як пошук досягнення спільного блага, що є одним із найважливіших завдань, які ставить перед собою політична філософія як нормативна теорія політики. Постає, однак, питання про справжність і постійність проявлення дружби в політичному світі. Аристотель зокрема твердить, що другом хтось може бути із необхідності чи з користі, і саме така є дружба політична, наприклад, між державами, які творять військові союзи. Відповідно до цього, давньогрецький мислитель розмірковує над суттю досконалої дружби: «Досконала ж дружба, – пише він, – буває між людьми добродішними і за добродішністю одне до одного подібними, оскільки вони однаково бажають одне для одного власне блага, остільки добродішні, а добродішні вони самі по собі» [1, с. 223]. Така дружба є друбною сама по собі, а не в силу якихось зовнішніх обставин, і саме через це така дружба залишається постійною (її постійність залежить від добродішності, а добродішність, згідно з Аристотелем, є постійною). Дружба на основі добродішності є своєрідним взірцем дружби, всі інші види дружби співвідносяться із нею.

У контексті цих міркувань Аристотеля про дружбу, слід звернути увагу на можливість проявлення дружби в політичному світі. Таку можливість можемо виводити із твердження давньогрецького мислителя, що дружба належить до тих самих речей і буває між тими самим людьми, що й правосуддя, тобто і правосуддя, і дружба проявляються через соціальні взаємовідносини. Із цього

впливає, що бути другом означає розділяти з кимось певний політичний та правовий порядок, співтворити певну спільноту. З одного боку, дружба передбачає відносини в рамках певної спільноти, а з другого – будь-яким відношенням, що відбуваються всередині держави, відповідає особливий вид дружби. Відповідно із темою дружби пов'язується проблема справедливості, яка, однак, дещо по-іншому ставиться, аніж у випадку правосуддя: «[Справедлива] рівність (to ison), очевидно, має не один і той же сенс у тому, що стосується правосуддя (ta dikaia) і в дружбі: для правосуддя рівність – це, перш за все, [справедливість], що враховує гідність (kat' axian), а вже в другу чергу враховується кількість (kata poson), в дружбі ж, навпаки, в першу чергу – [рівність] за кількістю, а в другу – за гідністю» [1, с. 230]. Зв'язок із справедливістю передбачає також подібність між відносинами, базованими на дружбі, та правовими відносинами: ці обидва типи відносин регулюються як законом (формальними регуляторами політичного світу), так і мораллю.

Справедливість несе певну симетричність відносин в політичному світі. Повертаючись же до інтерпретації Ж. Деридою слів Аристотеля «О, мої друзі! Немає вже в світі справжніх друзів!», слід звернути увагу на феномен асиметричності, який проглядається вже на поверхні, як асиметрія двох частин цієї фрази. Така асиметрія, що лежить на поверхні, має, однак, суттєві наслідки для розуміння суті дружби в її політичному вимірі, оскільки розрізняє два види дружби – ідеальну і конкретну. Перша частина фрази «О, мої друзі!», як твердить Ж. Деріда, має на меті створити спільний простір розуміння й фактично артикулюється так: «Ви вже виявили мені ту мінімальну дружбу, ту попередню згоду, без якої ви б мене не зрозуміли, не вислухали б мого оклику або ж не були б вразливі на сподівання, що містяться в моєму заклик» [6, с. 48]. Друга ж частина фрази – «Немає вже в світі справжніх друзів!» – стосується дружби ідеальної, нездійсненої, такої, що є основою конкретних видів дружби. Фактично йдеться про дружбу, яку давньогрецький мислитель в «Нікомаховій етиці» пов'язує із благом і яка реалізовується виключно заради блага, а не заради користі чи з необхідності. Ця ідеальна дружба передує конкретним формам виявлення дружби; вона, як пише Ж. Деріда, «...живе у спільноті мови (минулої чи майбутньої) і співбутті, яке закладає кожне висловлювання (включно із оголошенням війни)» [6, с. 49]. Цей ідеальний вид дружби є регулятором співбуття, створює його основу та можливість. Відсилання до ідеальної дружби (яке власне ми й зустрічаємо у висловлюванні Аристотеля), це певне підтвердження можливості співбуття, що виходить за рамки самого акту підтвердження. Згідно ж з Ж. Деридою, «це підтвердження співбуття не піддається тому, щоб просто помістити його в просторі онтології (субстанція, суб'єкт, сутність чи існування), передусім не вдасться його *оприсутнити* як присутність – діється так тому, що це воно відкриває цей простір» [6, с. 49]. Таким чином, можемо стверджувати, що творення політичного світу як світу співбуття передбачає момент відсилання до ідеальної дружби, що вже може бути потрактоване як аспект своєрідної політики дружби.

На основі сказаного вище можемо провести зв'язок між дружбаю і політикою, про який зрештою свідчать філософські міркування про сутність друж-

би та її зв'язок із доброчесністю та справедливістю. «З одного боку, – пише Ж. Деріда, – дружба, здається, є за природою чужою чи неспіввідносною із *res publica* і, таким чином, не може становити основу політики. Однак, з другого боку, як ми знаємо, великі філософські і канонічні дискурси на тему дружби... від Платона до Монтеня, від Аристотеля до Канта, від Цицерона до Гегеля чітко поєднували дружбу із чеснотою та справедливістю, з моральним розумом і політичним розумом» [6, с. 51]. Із цього французький мислитель виводить, що міркування про політичний сенс дружби є одночасно конструктивними і деструктивними, оскільки оживлюють безліч протиставлень – наприклад, індивідуальне-колективне, приватне-публічне, приховане-явне та ін.

Асиметрія між ідеальною дружною та конкретною є першою асиметрією, яка проявляється в аспекті антагонічності політичного світу. Другу асиметрію можемо виявити у співвідношенні «друг-ворог», яке конститує політичне як антагоністичне. У цьому відношенні для утвердження політичного першорядну роль відіграє власне наявність ворога. У праці «Поняття політичного» К. Шмітт приділяє значну увагу окресленню саме ворога, а не друга: «Ворог не конкурент і не супротивник в загальному сенсі. Ворог також не є приватним неприятелем в силу почуття антипатії. Ворог, щонайменше евентуально, тобто за реальною можливістю, – це лише сукупність людей, що борються і протистоять точно такій самій сукупності. Ворог є лише публічним ворогом, оскільки все, що співвіднесено із такою сукупністю людей, особливо із цілим народом, стає тому публічним» [3]. Таким чином, політичне утверджується через конфлікт, яким просякнутий політичний світ тією мірою, що неможлива будь-яка його нейтралізація. К. Шмітт виразно демонструє це на прикладі сучасного феномену техніки, що виводиться із його загальної концепції деполітизацій та нейтралізацій в політиці.

Виходячи зі згаданої концепції, можемо зробити висновок, що політичний світ ніколи не може характеризуватися нейтральністю. Його основою є певна центральна область, яка визначає головні теми суперечностей у розподілі на друзів та ворогів. Водночас у політичному світі можна спостерігати тяжіння до того, аби подолати конфліктність та суперечності, породжені центральною областю, що власне й започатковує процес нейтралізації та деполітизації. Європейське людство, згідно із К. Шміттом, пережило декілька стадій нейтралізації центральних областей та зміщення їх в сторону інших областей – теологічну, метафізичну, моральну та економічну. Цей процес передбачає таку закономірність: «Область, яка до цього часу була центральною, нейтралізується, оскільки перестає бути, а на ґрунті нової центральної області є надія знайти якийсь мінімум однастайності і загальних передумов, що робить можливим безпеку, очевидність, взаєморозуміння і мир» [4, с. 53-54]. Однак зміна областей якраз і виявляє асиметрію відносин «друг-ворог» в бік конфліктності, через те що має місце діалектика, суть якої полягає в тому, що в результаті переміщення центральної області створюється нова область боротьби і суперечностей – нове поле, яке постає в результаті переходу, характеризується новою інтенсивністю, що розгортається як протилежність людей та інтересів. Таким чином, К. Шмітт пише таке: «Європейське людство постійно кочує із області боротьби в нейтраль-

ну область, кожного разу новонабута нейтральна область відразу ж стає областю боротьби, і відразу ж необхідно шукати нові нейтральні сфери» [4, с. 54].

Починаючи з початку ХХ століття, народжується надія на нейтралізацію суперечностей і конфліктів центральної області політичного світу за допомогою техніки. К. Шмітт вказує на поширення віри в те, що саме техніка складе абсолютно і остаточно нейтральну основу. Техніка внесла із собою відчуття об'єктивності: «Напротивагу теологічним, метафізичним, моральним і навіть економічним питанням, про які можна сперечатися цілу вічність, технічні проблеми несуть якусь освіжаючу об'єктивність, у них є розбірливі рішення, і зрозуміло, що вихід із безнадійно заплутаної проблематики усіх інших сфер намагалися знайти в технічності» [4, с. 54]. Отож, техніка починає розумітися як феномен, що може впровадити в політичний світ взаємозгоду, подолати своєю «об'єктивністю» суперечки, що сягаються онтологічних розламів у сфері політики, подолати дихотомію «друг-ворог». Тимчасом, мусимо визнати, вслід за К. Шміттом, що надії на абсолютну нейтралізацію антагонічних вимірів політичного світу за допомогою техніки є марними. Техніка – це всього лише інструмент. Її аполітичність та нейтральність за своєю суттю є дещо іншою, аніж нейтралізації, що мали місце в попередні епохи. Суть технічного полягає в тому, що його нейтральність проявляється в можливості використання як в ім'я добра, так і в ім'я зла. Із цього можемо зробити висновок, що техніка є не стільки нейтральною, скільки культурно неокресленою, вона може слугувати як свободі, так і гнобленню, бути інтенсивною і пасивною, зумовлювати як централізацію, так і децентралізацію – «...з чистого «Ніщо-Інше-Як-Техніка» не можна вивести жодного із тих наслідків, які зазвичай виводяться із центральних областей духовного життя» [4, с. 55]. Що стосується політики, то, згідно з німецьким мислителем, виходячи з чисто технічних принципів, ми не можемо схопити ані політичних запитів, ані політичних відповідей.

Політичний смисл техніки та її зв'язок із антагоністичним началом феномену політичного проявляється, коли її починають використовувати для реалізації певної політики. У цьому контексті техніка поєднується із поділом на друзів та ворогів й втрачає свою нейтральність, перетворюючись на засіб утвердження центральної області, яка принципово не може бути нейтральною. При цьому слід звернути увагу на те, що К. Шмітт у своєму розумінні техніки та її впливу на політичний світ критикує різні органістичні концепції культури і суспільства, які протиставляють життя і техніку, органічне і механічне. Подібні антитези не мають позитивного політичного значення: «...неправильно вирішувати політичну проблему шляхом антитез органічного і механічного, життя і смерті. Життя, якому більше не протистоїть нічого, окрім смерті, вже не є життям, але є безсиллям і безпомічністю. Хто не знає більш іншого ворога, окрім смерті, і бачить у своєму ворогу ніщо, окрім порожньої механіки, той ближче до смерті, аніж до життя» [4, с. 57]. Відповідно до цього, можемо стверджувати, що, незважаючи на те, наскільки техніка впроваджується в центральну область політичного світу, все одно антагонічність в ньому породжена в першу чергу тим, що «дух бореться проти духа, а життя проти життя». Саме в цьому й народжується порядок політичного світу.

Висновки. Підсумовуючи, можемо стверджувати, що антагонічне не вичерпує усе розмаїття проявів політичного у світі. Це лише один (хоча й надзвичайно важливий) вимір політичного світу, який доповнює інші його виміри – політичне як агоністичне (коли політика проявляється через співпрацю) та політичне як символічне та уявне (коли суть інституцій політичного світу проявляється через символи та соціальну уяву). Окреслення політичного як антагоністичного виявляє не лише конфлікти та суперечності в світі політики, але й передумови їхньої критики, яка закладає основу для справжньої інтенсивності, що не дає політичному бути втраченим в постполітиці, яка спотворює не лише порядок політичного світу, але й спосіб буття в ньому людини. Ми добре розуміємо, що однією роботою неможливо остаточно вирішити усі питання, пов'язані з цариною політичного, тому подальші дослідження із зазначеної теми були б доцільними та актуальними.

Література

1. Аристотель. Никомахова этика / Аристотель. Соч.: В 4-х т. – М.: Мысль, 1983. – Т. 4. – С. 53-293.
2. Маркузе Г. Одномерный человек / Г. Маркузе. – М.: REFL-book, 1994. – 368 с.
3. Шмитт К. Понятие политического [Электронный ресурс] / К. Шмитт. – Режим доступа: <<http://www.politizdat.ru/fragment/43>>.
4. Шмитт К. Эпоха деполитизаций и нейтрализаций / К. Шмитт // Социологическое обозрение. – 2001. – Т. 1, № 2. – С. 48-58.
5. Derrida J. Politics of Friendship / J. Derrida // American Imago. – 1993. – Nr 50:3. – P. 353-391.
6. Derrida J. Polityka przyjaźni / J. Derrida // Odra. – 2011. – Nr 7-8. – S. 46-52.
7. Strauss L. Notes on Carl Schmitt, The Concept of the Political / L. Strauss // Schmitt C. The Concept of Political. – Chiacago: The Univesrity of Chicago Press, 1996. – P. 81-107.
8. Swift A. Wprowadzenie do filozofii politycznej / A. Swift. – Kraków: Wyd. WAM, 2010. – 227 s.